

**Bulgaristan Meşâyhinden Süleyman
Şeyhî'ye Göre Nezr-i Nakşibendî**

Araştırma Makalesi

Mehmet Turan

Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Hadis Anabilim Dalı,
mehmetturan2534@hotmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16633390>**ÖZET**

Tasavvuf düşüncesine mensup sûfiler, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetini önemli ölçüde bir hayat tarzı olarak benimsemekle kalmamış, bu yaşam modelini davranışları ve söylemleriyle insanlığa aktarmayı da gaye edinmişlerdir. Bu çaba, tarihsel süreçte tekke ve dergâhlar gibi kurumsal yapılar aracılığıyla tezahür etmiş, bireysel tecrübeler toplumsal bir dönüşüm aracı hâline gelmiştir. Mutasavvıflar, ilk dönemlerden itibaren deneyimledikleri manevî hâlleri ve birikimlerini risâleler ve müstakil eserler vasıtasıyla kayda geçirerek sonraki nesillere intikal ettirmişlerdir. Bu bağlamda, tasavvufun Kur'ân ve Sünnet ekseninde şekillenen ahlâkî ve irfânî ilkeleri topluma kazandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle toplumsal kriz ve buhran dönemlerinde, mürşidler ve sûfiler ahiret bilincini canlı tutma ve bireyleri mânevî huzura yönlendirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti döneminde de bu anlayış, geniş bir coğrafyada pek çok âlim, ârif, davetçi, mücahit, şair, edip, mütefekkir, münevver ve mürşid yetişmesine vesile olmuştur. Bu şahsiyetler, dünya ve ahiret dengesi gözetilerek ideal bir hayat anlayışının inşasını hedeflemişlerdir. Bu bağlamda, dinî, millî ve mânevî kültür mirasını yaşayarak ve yaşatarak aktaran önemli şahsiyetlerden biri de Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'dir. Hem Nakşibendî tarikatının Müceddidiyye koluna mensup olan hem de Ekberî geleneği benimseyen Süleyman Şeyhî Efendi, hayatı ve özgün eserleriyle 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı'nın Bulgaristan coğrafyasında tasavvuf alanında önemli bir örnek teşkil etmiştir. Otuzdan fazla eser kaleme alan Süleyman Şeyhî Efendi'nin özellikle ömrünün son yıllarında yazdığı eserler ve tasavvufî şahsiyeti, akademik araştırmaların dikkat çeken bir konusu hâline gelmiştir. Bu çerçevede, Süleyman Şeyhî Efendi'nin entelektüel birikimi ve mânevî mirası, tasavvuf literatürüne katkı sunmakla kalmamış, aynı zamanda farklı tasavvufî geleneklerin sentezi olarak dikkat çekmiştir. Özellikle Nakşibendîliğin disiplinli yapısıyla Ekberî geleneğin derin metafizik anlayışını bir araya getiren yaklaşımı, dönemin tasavvufî düşüncesine yeni bir

soluk kazandırmıştır. Osmanlı Devleti, geniş bir coğrafyaya yayılan toprakları içerisinde yaşamaış olan Süleyman Şeyhî Efendi, özgün çalışmalar ortaya koymuştur. Bu eserlerden biri olan Etvâr-ı Hâcegân, tasavvufî bir metot olarak “Nezr-i Nakşibendî” uygulamasını ele almaktadır. Süleyman Şeyhî Efendi, bu uygulamayı Nakşibendî tarikatının temel esaslarından biri olarak kabul etmiş ve Mevlevîlik’te görülen adak anlayışına benzer bir uygulamanın Nakşî geleneğinde de mevcut olduğuna dikkat çekmiştir. Tasavvuf literatüründe, Nakşibendî meşâyih ve müellifleri arasında “Nakşibendilik adağı” ifadesine ve uygulamasına belki de ilk kez Süleyman Şeyhî tarafından değinilmiştir. Bu çalışmada, öncelikle Süleyman Şeyhî Efendi’nin hayatı ve eserleri ele alınmış, ardından Etvâr-ı Hâcegân hakkında genel bilgiler verilmiş, onun harflere yüklediği anlamlara değinilmiş ve görüşleri çerçevesinde “Nezr-i Nakşibendî” uygulaması incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendilik, Süleyman Şeyhî, Nezr, Etvâr-ı Hâcegân.

GİRİŞ

İslâm dininde iman, İslâm ve ihsan boyutları, bir mü'minin hayatını anlamlı kılmada temel unsurlar olarak kabul edilmiştir. Bu unsurların sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve yaşanması için akaid, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi İslâmî disiplinlerin temsilcisi olan âlimler yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar, Hz. Peygamber'in vefatından günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu süre zarfında, özellikle Osmanlı dönemi gibi önemli zaman dilimlerinde bazı şahsiyetler ön plana çıkarak şöhret kazanmıştır.

Bu şahsiyetlerden biri de Bulgaristan'ın Köstendil şehrinde doğup daha sonra İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunarak yaşamını sürdüren Süleyman Şeyhî Efendi'dir. Süleyman Şeyhî Efendi, bir mü'minin İslâm'ı ihsan mertebesinde yaşayabilmesi düşüncesiyle irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve bu minvalde birçok eser kaleme almıştır.

Bu makalenin temel konusu, Süleyman Şeyhî Efendi'ye göre “Nezr-i Nakşibendî” uygulamasıdır. Ancak konuya giriş yapmadan önce müellifin hayatı ve eserlerinin tanıtılmasının yanı sıra, Nakşibendî yolunun adap ve esaslarını ele alan Etvâr-ı Hâcegân adlı eseri hakkında bilgilerin verilmesi faydalı olacaktır.

Süleyman Şeyhî, Nakşibendî yolunun edep kuralları, dünya sevgisine karşı mücadele ve mücâhede, manevî yokluk anlamında fakr gibi tasavvufun temel meselelerine ilişkin pek çok eser kaleme almıştır. Etvâr-ı Hâcegân adlı eseri de bu bağlamda tasavvufî konuları ve Nakşibendî tarikatının usûl ve esaslarını ele alan önemli çalışmalarından biridir.

Süleyman Şeyhî, ilim ve irfan sahasında büyük bir şöhret kazanmış; aynı yörenin bir başka önemli âlimi olan Sofyalı Bâlî Efendi'den (öl. 960/1553) sonra Bulgaristan'da yetişen velut bir müellif olarak dikkat çekmiştir. İlmî ve irfânî sahaya yönelik eserleri, insanlara önemli mesajlar sunması açısından ayrı bir değer taşımaktadır. Bu eserlerden biri olan Etvâr-ı Hâcegân, Nakşibendîlik ve onun edep anlayışı, zikir ve zikirle ilgili meseleler, meşâyih'in etkisi, bey'at, usûl-i seher, dua ve rüya gibi tasavvufî konuları ele almaktadır.

Bu kapsamda işlenen konulardan biri de “Nezr-i Nakşibendî”dir ve bu mesele eserin dikkate değer bölümlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

1. Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi

1. 1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşamış olan Süleyman Şeyhî Efendi, âlim, ârif, sûfî ve şair gibi birçok vasfı bünyesinde barındıran önemli bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde, Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya yaklaşık 70 km mesafede bulunan Köstendil'de dünyaya gelmiştir. Tam adı Süleyman b. Hasan el-Köstendilî'dir. Bir tarikat şeyhi olması ve müridleri bulunması sebebiyle “Şeyh” unvanıyla anılmış, Rumeli'de yetişmiş olması dolayısıyla ise “er-Rûmî” lakabını almıştır. Süleyman Şeyhî, aynı zamanda “Mollazâde” lakabı ve “Köstendilî” unvanıyla da tanınmaktadır. Şiirlerinde ise özellikle *Dîvân* adlı eserinde ve diğer eserlerinin farklı bölümlerinde “Şeyhî” mahlasını kullanmıştır (Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye* vr. 202a; Yılmaz, 76; Bağdatlı İsmail Paşa, 1/407). Süleyman Şeyhî Efendi'nin babası Hasan Efendi, Osmanlı döneminde cizye kâtipliği yapmış ve devlet sarayında mali işlerle ilgili çeşitli görevlerde bulunmuştur (Turan, 5). Ancak annesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Süleyman Şeyhî, bazı eserlerinde üç kardeşinin

isimlerini Çelebi İbrahim Efendi, Emin Ağa ve Abdullah Ağa olarak zikretmiştir.

Süleyman Şeyhî Efendi, varlıklı bir aileden gelmektedir. Ailesinin bu ekonomik durumu, onun ilim ve irfan yolunda önemli eserler kaleme almasına ve irşad faaliyetlerine odaklanmasına imkân sağlamıştır (Süleyman Şeyhî, *Terkîbât-ı erbaîn* 35a-35b; Yılmaz, 41-42-44-45, 61; Ceyhan, 38/108-109). Henüz çocuk yaşta babasını kaybetmesi nedeniyle abisinin yanında büyümüştür (Turan, 5).

İlmî tahsilini Köstendil ve İstanbul'da tamamlamıştır. Ancak nerede ve kimlerden ders aldığı konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, *Terkîbât-ı Erbaîn* adlı eserinde Hakkı İsmail Efendi'nin (öl. 1261/1845)¹ bazı eserlerinden istifade ettiğini (Turan, 6) ve Köstendil ulemâsından Şeyh Mustafa Efendi'den *Kavâid* ve *Fütûhât-ı Mekkîyye* okuduğunu belirtmiştir (Süleyman Şeyhî, *Terkîbât-ı erbaîn* 35b; Yılmaz, 61).

Süleyman Şeyhî'nin kimle ve hangi tarihte evlendiğine dair açık bir bilgi mevcut değildir. Ancak kaynaklar, kendisinin otuz yaşında evlendiğini ve bu evlilikten Mustafa Ali adında bir oğluyla, Sofya Müftüsü Mevlânâ Abdurrahman ile evli (Turan, 6) olan Fâtıma Râsime adında bir kızının olduğunu kaydetmektedir (Yılmaz, 64).

Ölüm tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, Süleyman Şeyhî'nin büyük ihtimalle 1820 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir. Kabri, Köstendil'de kendisinin inşa ettirdiği dergâhta bulunmaktaydı. Ancak Bulgaristan'ın devlet olmasından sonra kabri başka bir yere nakledilmiş ve günümüzde nerede olduğu bilinmemektedir. Bu durum, kaynaklarda açıkça ifade edilmektedir (Yılmaz, 76; Bursalı Mehmet Tahir, 1/43).

Süleyman Şeyhî Efendi'nin telif ettiği eserler incelendiğinde, onun en belirgin özelliğinin sûfî kimliği olduğu görülmektedir. İlmî ve edebî sahada (Turan, 7) etkin olmasının ve pek çok eser kaleme almasının temelinde, tasavvufî düşüncesi ve yaşam tarzı yer almaktadır. Tasavvufa olan ilgisinin ağabeyi Çelebi İbrahim ile başladığı bilinmektedir. Kendi eseri *Medâr-ı Sâlikân*'da ifade ettiği üzere, yaklaşık 1178/1764-65 yılında, henüz on altı yaşındayken Şâmîzâde Mustafa Efendi'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. (Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân* vr. 43a) Tasavvufu tanıdıktan sonra tamamen bu alana yönelmiş ve neredeyse tüm zamanını şeyhiyle geçirdiğini ifade etmiştir. Böylece, Nakşibendî tarikatına intisap ederek tasavvuf yolculuğuna başlamış, bu alana olan ilgisi ve bağlılığı giderek artmıştır (Yılmaz, 82).

Süleyman Şeyhî, otuz yaşında Şeyh Şâmîzâde Mustafa Efendi'den hilâfet görevi aldığı, hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin etkisiyle rüyalarında manevî deneyimler yaşamaya başladığı ve bazı rüyalarında Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) makamına yükseltildiğinin kendisine bildirildiği aktarılmaktadır. (Bedir, 2010, s. 33)

Eserleri ve hakkında yazılan kaynaklardan anlaşılmaktadır ki Süleyman Şeyhî Efendi, bir Nakşî şeyhi olarak sadece kendi çevresinde değil, memleketi Rumeli genelinde de etkili bir konuma gelmiştir. İlmî, tasavvufî otoritesi ve eserleriyle bölgedeki tasavvuf geleneğinde önemli bir yer edinmiştir (Hasan Kâmil Yılmaz, 331-332). Nakşibendîliğin Bekrî ve Müceddidiyye kollarına bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda Ekberî geleneğini de benimsemiştir. Dolayısıyla onun tarikat silsilesi, bir yandan Nakşibendîlik geleneğinin derin izlerini taşıırken, diğer yandan

¹ Hakkı İsmail Efendi, İstanbul'un Silivri ilçesinde 1235/1819 senesinde doğmuştur. Asıl adı İsmâil Hakkı Efendi'dir. Şiirlerinde Hakkı mahlasını kullanmıştır. Nevvâbdan Ahıskalı Kadı Osman Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından almıştır. Sonra Arapça okuyup medrese öğrenimi görmüştür. Kadılık mesleğine girmiştir. Naip olarak bulunduğu Karadeniz Ereğlisi'nde 1845/1261 senesinin ortalarında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bkz. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, "İsmâil Hakkı Efendi" maddesi.

Ekberî düşüncesinin etkilerini de yansıtmaktadır. Süleyman Şeyhî'nin bağlı olduğu tarikat silsilesi şu şekilde sıralanabilir:

1. Hazret-i Muhammed Mustafâ. 2. Ebû Bekr es-Sıddîk. 3. Selmân el-Fârisî. 4. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk. 5. Câfer-i Sâdık. 6. Bâyezid-i Bistâmî. 7. Ebü'l-Hasan Harakânî. 8. Ebû Ali Farmedî. 9. Yusuf Hemedânî. 10. Abdulhâlîk Gucdüvânî. 11. Ârif Rîvgerî. 12. Muhammed Encîrfağnevî. 13. Ali Râmîtenî. 14. Muhammed Baba Semâsî. 15. Seyyid Emîr Külâl. 16. Bahâüddin Şah-ı Nakşibend. 17. Mevlânâ Yakûb Çerhî. 18. Ubeydullah Ahrâr Taşkendî. 19. Muhammed Zâhid. 20. Dervîş Muhammed İmkenegî. 21. Muhammed A'zâm. 22. Muhammed Bâkî Billâh. 23. Ahmed Fârûk-i Serhindî. 24. Fırâkî Muhammed Bedreddîn. 25. Şeyh Seyyâhûn Evliyâ Muhammed. 26. Şeyhu's-Şuyûh Mustafâ Şâmî Hâce Mustafa el-Köstendilî. 27. Çelebî İbrâhîm Köstendilî. 28. Süleyman Şeyhî Efendi. (Şeyhî, *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 82b-83a; *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 56a- 56b.).

Süleyman Şeyhî Efendi'nin on altı kadar halifesi, onun ardından irşad görevini sürdürmüştür. Halifeleri şunlardır:

1. Köstendilli Hâce Musatafa. 2. Mağripli Hâce Muhammed 3. Hâce Osman Norokobî 4. Hâce Bekir Efendi 5. Hâce Muhammed Efendi Semûhevî 6. Şeyh Muhammed Bekçevî 7. el-Hâc İbrahim Norokobî 8. Üskipli Hâce Mustafâ 9. Hâce Muhammed Mağzî 10. Hâce Osmân Nur Velî 11. Şeyh Ali Norokobî 12. Şeyh Kemter 13. Şeyh Sihri 14. Şeyh Osman Bazar İsmail Efendi 15. Şeyh Durmuş Efendi 16. Üsküplü Mevlâna el-Hâc Mustafa (Turan, 10; Bedir, 24-26)

Süleyman Şeyhî, tasavvufî meselelerdeki bilgi birikimi, ilmî ve ahlâkî şahsiyeti ve örnek yaşamıyla geniş bir takdir toplamıştır. Ehl-i Sünnet itikadına sıkı sıkıya bağlı bir sûfî olarak, tasavvufun amelî ve fikrî yönlerini temsil etmiştir. Bu yönüyle çevresinde büyük bir mürid kitlesi oluşturmuş ve tasavvufî adap, tefekkür, hadis ilmi, biyografi, tabakât, edebiyat ve şiir gibi pek çok farklı alanda eserler vermiştir.

Süleyman Şeyhî'nin, Bulgaristan'da ilmî bakımdan neşvünema bulan sûfî müellifler arasında en üretken olanlardan ikincisi olduğu bilinmektedir. Ancak, on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal buhranlar ve Köstendil'in İstanbul'a uzaklığı gibi sebeplerle yeterince tanınmamıştır. Günümüzde ise yapılan akademik çalışmalar ve yaptığımız bu çalışma vesilesiyle bu tanınırlık eksikliğini gidereceği ve onun mirasını daha geniş bir kitleye ulaştıracığı umulmaktadır (Hasan Kâmil Yılmaz, 332).

1. 2. Eserleri

Süleyman Şeyhî Efendi, şeyh olmasının yanı sıra aynı zamanda şair ve yazar kimliğiyle de dikkat çekmiştir. Yazdığı eserlerin büyük bir kısmı, manzum ve mensur olarak Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınmış ve tasavvufî bir nitelik taşımaktadır. Bu eserlerinde tasavvufun çeşitli yönlerini, adap ve erkânını ele alarak, çevresindekilerin tasavvufu daha iyi anlamalarına katkı sağlamayı amaçlamıştır (Turan, 11). Süleyman Şeyhî, yazdığı on dokuz kadar eserini *Bahrü'l-velâye* adlı eserinde sıralamış; diğer yandan başka kaynaklarda otuzdan fazla esere sahip olduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 186; Heyet, 9/22; Süleymân Şeyhî, *Bahrü'l-velâye* vr. 202.).

Bahrü'l-velâye ve diğer kaynaklarda Süleyman Şeyhî'ye ait bazı önemli eserler (Yıldırım, 2015, s.80) şunlardır:

***Bahrü'l-velâye*:** Süleyman Şeyhî Efendi'nin konu, hacim ve muhteva bakımından en önemli eseridir. Biyografik bir karakter taşıyan bu eser, müellifin hayatının en olgun döneminde kaleme alınmış olup, Şeyhî'nin fikrî ve manevî birikiminin olgunlaştığı bir dönemin ürünüdür.

Eserde, hicrî 1014 yılına kadar olan dönemdeki meşâyih hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin büyük bir kısmı, önceki önemli tasavvufî kaynaklardan derlenmişken, son kısmında yer alan mutasavvıflarla ilgili nakiller tamamen Süleyman Şeyhî'nin orijinal düşünceleridir (Turan, 23). Eser, *1001 Sûfî Bahrû'l-velâye* ismiyle günümüz Türkçesiyle de yayımlanmıştır. (Şeyhî, *Bahru'l-velâye* 42)

Lemaât-ı Nakşibendîye: Süleyman Şeyhî'nin 1197/1779 yılında yazdığı ilk eseridir. Bu eser, tasavvufî kavramları açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır. Şeyhî, tasavvufla tanışmasına vesile olan abisi İbrahim Çelebi'nin menkıbelerine, Nakşibendî adap ve silsilesine, rüya tabirlerine yer vermiştir. Bu hâliyle eser, bir silsilenâme, ıstılâh kitabı ve tâbirnâme kitabı olarak te'lif edilmiştir (Yılmaz, 186-187; Turan, 12).

Divan: Şeyhî, *Bahru'l-velâye* adlı eserinde iki divân yazdığını belirtse de bazı çalışmalar, Şeyhî'nin yalnızca bir divân yazdığını öne sürmektedir (Kundakçı, 56).

Zübdetü Nefehâtî'l-üns: Bu eser, 1786-1796 yılları arasında Molla Câmi'nin (öl. 898/1492) *Nefehâtü'l-üns* adlı eserinden hayat hikâyelerini okuyan ve onlardan fazlaca etkilenen Süleyman Şeyhî tarafından kaleme alınmıştır. Eser, bu tasavvuf büyüğü ve diğer büyüklerin daha iyi anlaşılabilmesi için bir özet niteliği taşımaktadır (Turan, 6).

Mir'âtü'l-muvahhidîn: Süleyman Şeyhî'nin 1805-1815 yılları arasında yazdığı bu eserde tasavvufî kavramlar, Allah'ın zâtı ve sıfatları, peygamberlerin kıssaları ele alınmıştır (Yılmaz, 199).

Mektûbât-ı Erbaîn: 1805-1815 yılları arasında yazılan bu eser, Şeyhî'nin halifelerine, müridlerine, ihvânına ve bazı resmi görevlilere gönderdiği mektuplar ile bu kişilerden aldığı mektupların bir derlemesidir (Süleyman Şeyhî, İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No: 283/01, vr.1-45; İstanbul Süleymaniye Ktp. Bl. No: 3460/7, vr.134b-185a; İstanbul Süleymaniye Ktp. M. Murad-M. Ârif Bl. No: 213/1, vr.1b-27a.; Öksüz, 25).

Terkîbât-ı Erbaîn: Aynı dönemde yazılmış olan bu eser, rüyalarla ilgili konuları işlemektedir. Süleyman Şeyhî, tarikata girdikten sonra gördüğü rüyaları, yaşadığı sıkıntıları ve şeyhi Şâmîzâde Mustafa Efendi'nin kendisini rüya yoluyla nasıl sıkıntılardan kurtardığını anlatmaktadır. Rüyalarının büyük bir kısmı, şeyhi ve abisi İbrahim Çelebi Efendi ile ilgilidir (Öksüz, 26).

Te'vilât-ı Erbaîn: Hicri 1200-1230 yılları arasında yazılmış olan bu eser, kırk hadis üzerine kaleme alınan bir risaledir. Eser, 39 hadis-i şerîfin tasavvufî şerhinden oluşmaktadır ve tasavvufî anlamlar ve derinlikler üzerinden hadislerin yorumlanmasını amaçlamaktadır (Öksüz, 25).

Kûtü'l-uşşâk: Süleyman Şeyhî'nin olgunluk dönemi eserlerinden biri olan *Kûtü'l-uşşâk*, 1230/1813-1814 yıllarında yazılmıştır. Bu eser, çeşitli ilmî, tasavvufî ve dinî konuları ele almakta ve hem teorik hem de uygulamalı bir yaklaşım sunmaktadır (Yılmaz, 240-243).

Usûlü'l-vusûl: Bir mukaddime, üç fasıl ve bir hâtimedden oluşan bir eserdir. Bu eser, Nakşî yolundaki sâliklerin Hakk'a vâsıl olmalarını sağlamak amacıyla yazılmıştır. Şeyhî, eserini müridlerinin istifadesine sunarak onların manevî gelişimlerine katkıda bulunmayı hedeflemiştir (Süleyman Şeyhî, *Usûlü'l-vusûl* vr.1a-2a).

Medâr-ı Sâlikân: Tasavvuf konuları ve Nakşibendî tarikatının usul ve adaplarını ele alan bu eser, daha düzenli ve sistematik bir şekilde yazılmıştır. İlk eseri *Lemaât-ı Nakşibendî* ile benzerlikler gösterse de bu eser, olgunluk dönemine ait olup konuları daha derinlemesine incelemektedir. Şeyhî, burada Nakşibendî tarikatının büyüklerinin eserlerinden yararlanarak

tarikatin esaslarini, muhtelif görüŖlerini ve temel ilkelerini ele almıştır (Süleyman Şeyhî, *Bahru'l-velâye* vr. 202a; *Medâr-ı Sâlikân* vr. 38a.).

Etvâr-ı Hâcegân: Nezir kavramı ile ilgili bilgiler sırasında eser hakkında bilgi verilecektir.

Nikâtü'l-hikem: Tasavvufî konuları derinlemesine ele alan hacimli bir eserdir. Süleyman Şeyhî, bu eseri ömrünün son yıllarında yazmış olup, tasavvufun düşünsel ve pratik yönlerini irdelemektedir (Yılmaz, 260).

Kitâb-ı Tâlia fî Esrârî'l-Îlâhiyyeti's-Sermediyye: Eserde, âlem, tevhid, ilhad, mârifet-i nefis, mârifetullah, vahdet-i vücûd gibi derin tasavvufî kavramlar işlenmiştir. Ancak Süleyman Şeyhî, bu eseri hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Yine de çeşitli kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında *Kitâb-ı Tâlia* ismi Köstendilli Süleyman Şeyhî'ye atfedilmiştir (İstanbul Süleymaniye Ktp. Serez Bl. No: 1504, vr.40; Süleymaniye Ktp. H.M. Efendi Bl., No: 297/7, vr.80; Öztürk, 99-100).

Sübhatü'l-levâiyih: Bu eser, Allah'ın isim ve sıfatlarının kuldaki tecellîleri ile seyrüsülûk ve tarikatla ilgili tasavvufî konuları içermektedir. Eser, tasavvufun temel kavramlarına dair derinlemesine bir bakış sunmakta ve Allah'ın sıfatlarının insanın iç dünyasında nasıl tecelli ettiğini açıklamaktadır (Yıldırım, 99-100).

Şerh-i Kelâm-ı Kibâr: 1786-1796 yılları arasında yazılmış olan bu risale, “Mahlûkât için Zât'ını bilmekteki âcizlikten başka kendisine ulaşan bir yol yaratmamış olan Allah'ı tesbîh ederim” sözünün tasavvufî şerhini yapmaktadır. Eser, mârifetullah kavramını işlemekte ve Allah'a olan yakınlığın nasıl kazanılacağı konusunda derinlemesine bilgiler sunmaktadır (Yılmaz, 205-206).

Şerh-i Kelâmî'l-Vâsıtî: 1786 yılında yazılmış olan bu eser, Ebû Bekr Vâsıtî'nin “Eğer sen başkasıyla kâimsen, cem' ve tefrîkasız olarak yoksun” sözünün şerhidir. Bu eserde, bir insanın başkalarıyla kâim olmaktan ziyade, kendi içindeki birliğe ulaşmasının anlamı ele alınır (Yılmaz, 270).

Şerh-i Kelimât-ı Bedri'd-dîn: Bedreddîn Simâvî'nin *Vâridât* adlı eserindeki “İnsanlar Allah'ı hakkıyla bilselerdi, bazı fertler dışında O'na kimse ibadet etmiş olmazdı...” sözünü tasavvufî bir yorumla açıklamak amacıyla yazılmıştır. Eser, insanların kalplerindeki örtülerin ve hevâlarının Allah'ı bilme yolundaki engellerini irdeler (Yılmaz, 271).

Sakk-ı Şeyhî: Süleyman Şeyhî'nin fıkıh alanındaki eserlerinden biridir. Mahkemelerde görev yaptığı dönemde kayda geçirilen belgeleri toplayarak oluşturduğu bu eser, tasavvufî yönüyle tanınan bir müellifin fikhî alanındaki bilgisini de gözler önüne serer. Eser, Türkçe yazılmıştır çünkü halkın çoğunluğunun Arapça bilmemesi nedeniyle bu şekilde daha geniş bir kitleye hitap edilmiştir (Yıldırım, 104-105).

Şerh-i Kelâm-ı Ca'ferî's-Sâdık: Bu eser, Cafer-i Sâdık'ın “Kim, vaslı fasıldan, hareketi sükûndan ayırt ederse, tevhitte sükûna ulaşmış olur.” sözünün tasavvufî bir şerhidir. Şeyhî, bu eserde, tasavvufun önemli kavramlarından biri olan “sükûn” ve “hareket”in nasıl birleştirilebileceğini açıklamaktadır (Yılmaz, 273).

Mecmau'l-maârif: Tasavvufî istilâhları ve tasavvuf ehlinin halleri üzerine yazılmış bir eserdir. Bu eserin Süleyman Şeyhî'ye ait olduğu konusunda geniş bir görüş birliği bulunmaktadır. Eser, tasavvufî kavramları, tasavvuf ehlinin yaşantılarını ve onların haletlerini açıklamaktadır (Yılmaz, 274).

Hikâye-i Hoca Saîd: Bu eser, iki hikâyeden oluşmaktadır. İlk hikâye, Mısırlı bir hocanın hayatını anlatırken; ikinci hikâye ise, Sultan IV. Murad döneminde yaşamış olan Tıflî Efendi'nin

hayat hikâyesini ele alır. Her iki hikâye de ahlâkî dersler ve tasavvufî öğretiler içermektedir (Süleyman Şeyhî, İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl. No: 297.7, vr.47.)

Min-Hikâyet-i İbn-i Büreyk Cild-i Sâni: Bu eser, İbn Büreyk'in hikâyesinin ikinci cildidir. Eserin içerisinde yer alan hikâye, iki farklı rivâyet şeklinde aktarılmıştır. Eserin sonunda ise, okuyanın, yazarın ve dinleyenin Allah'ın rahmetine ve mağfiretine nâil olması için yapılan duâ ve dilekler bulunmaktadır (Süleyman Şeyhî, İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl. No: 297.7, vr.1b-46a.).

Risale-i Tasavvuf: Bu eser, vahdet-i vücûd, dünya sevgisi, adem, fakrın çeşitleri gibi derin tasavvufî konuları ele alır. Süleyman Şeyhî, bu eserde tasavvufî yolun temel öğretilerini ve insanın içsel dünyasındaki derin hakikatleri irdeler (Yıldırım, 108).

Şerh-i Nûnân: Bu eser, “Nûn” harfîyle ilgili bir beytin tasavvufî şerhini içerir. Şeyhî, “Nûn” harfinin sembolik anlamlarını, tasavvufî derinliğini ve ona dair öğretileri açığa çıkarır (Yıldırım, 109).

Şerh-i Ba'z-ı Gazaliyyât: Bu eser, bir mecmuanın varakları arasında yer alır ve dört gazelin şerhini içerir. Gazellerin üçü Nakşî, biri ise Şeyhî mahlasına sahip gazellerdir. Eser, tasavvufî anlamların ve mesajların derinliklerine inmektedir. Ayrıca, bu mecmuada Süleyman Şeyhî Efendi'nin *Mektûbât-ı Erbaîn*, *Terkîbât-ı Erbaîn*, *Te'vîlât-ı Erbaîn*, *Şerh-i Nûnân* gibi eserleri de bulunur (İ.B.B Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, No: 297.7; Yıldırım,108).

Risale-i Hakâyık-ı Aşk: Bu eser, *Dîvân* adlı eseriyle aynı nüshada bulunur. *Risale-i Hakâyık-ı Aşk*'ın son sayfasında, müellifin mahlasını içeren bir şiir yer alır. Eser, aşkın derinliklerini, tasavvufî anlamını ve insan ruhu üzerindeki etkilerini işler (Yıldırım,109-110).

Kendisine Nisbet Edilip Tespit Edilemeyen Eserleri:

Risale-i Şerîf-i Celâliye, *Es'iletü'l-Esrâr*, *İşknâme*, *Nebzetü'l-İrfân*, *Târih-i Köstendil*, *Risale-i Vesâyâ*, *Mecmâu'l-Esrâr*, *Usûlü'd-Dîn*, *Kasr-ı Şîrâz*, *Kitâbü Mecmûatü's-Sanâyi*.

2. Nezir (Adak) Kavramı

Nezir, lügatte “insanın yerine getirmeyi kendisine borç bildiği, vadettiği şey” anlamına gelmektedir. Fıkîhî bir terim olarak ise, “Allah Teâlâ'ya ta'zîm amacıyla mubah olan bir fiilin yapılmasını üstlenmek” şeklinde tanımlanır. Türkçeye *adâk* olarak geçmiş olan nezir, bir kimsenin Allah Teâlâ'ya kulluk niyetiyle, aslında sorumlu olmadığı halde, mübah olan bir fiili yerine getirmeyi kendisine vacip kılmasıdır. Bu durumda, kişi Allah'a bir taahhütte bulunarak, o fiili yerine getirme konusunda söz verir (Erdoğan, 454; Döndüren, 184).

Nezir, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde zikredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, adakla ilgili olarak şu şekilde buyurmuştur: “Onlar adaklarını yerine getirsinler” (Hac, 22/29). Hz. Peygamber de adakla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Kim Allah'a itaat edeceğini adarsa, itaat etsin. Kim de Allah'a isyan edeceğini adarsa, Allah'a asi olmasın.” (Buhârî, Nüzûr 13). Bu âyet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, nezirde Allah'ın rızasına uygunluk şartı öngörülmüştür. Bu şart yerine getirildiğinde, nezir, mümin için bir rahmet ve sevap vesilesi haline gelir.

Nezir, İslâm'da ve diğer semavî dinlerde, Cenâb-ı Hakk'a olan takva ve kurbiyyeti ifade eden bir kavram olup, bu anlamda sûfiler, nezirin derûnî yönüne dikkat eçmişlerdir. Özellikle kurban, oruç veya sadaka gibi ibadetler, sûfiler için sadece zâhirî değil, aynı zamanda bâtınî (mânevî) anlamlar taşır. Diğer bir ifadeyle sûfiler için ibadetlerin zâhirî yönü kadar, bu ibadetlerin derûnî boyutu da büyük bir önem arz eder. Bu derûnî yön, tezkiye, fedakârlık, nefsin terbiyesi, teslimiyet ve tevekkül gibi yüksek manevî değerlere dayanır ve nihayetinde “Halîlullah” olma

idealini ifade eder. Yani, bir şeyi Allah için nezretmek, sûfiler için yalnızca bir ibadet şekli değil, aynı zamanda Hak yolunda canını feda etme kararlılığının bir yansımasıdır (Uludağ, 2016).

Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etme hadisesi, bu teslimiyetin ve fedakarlığın önemli bir örneğidir. Hz. İbrahim, Allah'a duyduğu derin aşkla evladını kurban etmeye niyet etmiştir; ancak bu aşk, ilahî bir nusretle tecelli etmiş ve sonunda evladını kurban etmesine gerek kalmamıştır. Bu örnek, sûfilere aşk ve sevginin, fedakârlık yoluyla ilâhî muhabbete dönüşebileceğini göstermektedir (Kaya, 2017). Dolayısıyla bu noktadan hareketle sûfiler, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in sergilediği teslimiyet ve fedakârlığı kendilerine rehber edinmişlerdir. Onlar, zâhırde yapılan bir eylemin, Allah katında bir rahmete dönüşebileceğinin bilincinde olmuşlardır. Bu hassasiyetle, bazı sûfiler sadaka, kurban ve nezir gibi ibadetlere dikkat ederek, manevî terbiye ve ibadet yöntemlerini geliştirmişlerdir.

Nezretmek, daha çok fikhî bir mesele olarak ele alındığı için tasavvuf kaynaklarında genellikle müstakil bir konu olarak incelenmemiştir. Ancak bazı sûfiler, nezr kavramına farklı anlamlar yükleyerek, onu fikhî yönüyle değil, tasavvufî bir perspektiften ele almışlardır. Bu durum, her tarikat ve tasavvufî ekolün kendine özgü sembolizmi ve üslubunun olması nedeniyle nezr kavramına yönelik yorumların da çeşitlenmesine yol açmıştır. Örneğin, “dört kapı”, kırk gün süren “çile”, “on makam” ve “on sekiz âlem” gibi numaralandırmalar, tarikatlar arasındaki farklılıkları yansıtan sembolizmlerden biridir. Tarikat nezri de bu sembolizmle ifade edilmiştir ve bunlardan en meşhuru, “Nezr-i Mevlevî” veya “Nezr-i Şems”tir. Mevlevilikte on sekiz sayısı sembolik bir anlam taşır; bu sayının önemi, ebcet hesabına göre Cenâb-ı Hakk'ın Hayy isminin on sekiz sayı değeriyle örtüşmesindendir. Bu yüzden Mevlevîlikte, dokuz sayısı, dokuzun katları ve on sekiz rakamı büyük bir anlam taşır. Ayrıca Mevlânâ, günde on sekiz defa tecellî-i Zât'a dayanarak bu sayıya özel bir değer atfetmiştir. Her bir nezr, sayısal olarak on sekiz bin âleme tekabül eder. Aynı şekilde, Nezr-i Şems'te de altı sayısı önemli bir yer tutar; altışar bin itibariyle üç mevlîd, yine on sekiz bine ulaşır. Bu sayılar, âlemlerin hakikat-ı Muhammedî muhabbeti gereği yaratılıp zuhûr ettiğini ifade eder. Cenâb-ı Hakk'ın âlemleri, O'nun ilk yarattığı nur olan aktif kabiliyet (akl-ı küll) yoluyla meydana gelirken, pasif kabiliyet (nefs-i küll) de bu yaratılışın bir parçasıdır. Bu ikisinden, dokuz kat sema meydana gelir ve dokuz göğün hareketiyle birlikte, anâsır-ı erbaadan (toprak, su, hava, ateş) cemâdât, nebâtât ve hayvânât ortaya çıkar. Sonuç olarak, “on sekiz bin âlem” ifadesi, bu yaratılış sürecinin bir tasavvurunu sunar (Gölpınarlı, 436).

Mevlevîler, başkalarına hediye takdim ettiklerinde, bu hediyeyi “Nezr-i Mevlânâ” ismiyle, Mevlânâ'nın hediyesi niyetiyle takdim ederler ve bu tür hediyeler asla reddedilmez. Ancak, Mevlevîler genel olarak hediye kabul etmezler ve sadaka almak istemezler. Bununla birlikte, adak takdim etmek isteyenler, bu adaklarını tarikata veya tarikattaki müridlere sunabilirler. Bu tür adağın sunulma biçimi ise, genellikle dokuz sayısı ve katları şeklinde olur (Çevikoğlu, 72-73).

Nakşibendî tarikatında ise, Mevlevîler'de olduğu gibi, tarikatın özel bir uygulaması olarak “tarikat adağı”na dair belirli bir uygulama bulunmamaktadır. Bu konu, belki de ilk kez Süleyman Şeyhî tarafından Mevlevî geleneğine benzer şekilde bir tasavvufî uygulama olarak ileri sürülmüştür. Bunun için, Nakşî yolundaki nezr uygulamalarının mevcudiyeti geniş incelmelere ihtiyaç olduğundan, Süleyman Şeyhî örneği üzerinden ele almak daha uygun olacaktır. Bu vesileyle yapılacak olan araştırmalar yoluyla Nakşî gelenekte tarikatta uygulanmış olan nezrin tespiti, tasavvuf literatürüne zenginlik kazandırmış olacaktır.

Süleyman Şeyhî Efendi, Nakşibendî yolunun esaslarına dair yazdığı *Etvâr-ı Hâcegân* adlı eserinde, Nezr-i Nakşibendî'yi tarikatın bir uygulaması olarak ele almıştır. Mevlevîlikte olduğu

gibi, Süleyman Şeyhî, bazı manevî amaçlar doğrultusunda nezr kavramını fikhî açıdan değil, tasavvufî bir perspektifle ele almış ve bu uygulamayı kendi tarikatında bir yöntem olarak kabul etmiştir. Buna geçmeden önce eser hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

3. Süleyman Şeyhî'nin *Etvâr-ı Hâcegân* Adlı Eseri

Etvâr-ı Hâcegân (İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl. No: 2242/2, 66a-84b.), özellikle seyrüsülûk yoluna yeni başlamış sâlikler için Nakşî tarikatına dair temel bilgiler sunan bir eserdir. Müstakil bir eser olarak kaynaklarda belirtilmemiş ancak yine müllifin bir diğer eseri olan *Medâr-ı Sâlikân*'ın akabinde yazıldığı için “Medâr-ı Sâlikân fî Etvâr-ı Hâcegân” şeklinde bir eser olduğu düşünülmüştür. Ancak, bu eser, Süleyman Şeyhî'nin ifadeleriyle başı ve sonu net bir şekilde belirlenen müstakil bir eserdir. Her iki eserin birlikte anılmasının nedeni, *Medâr-ı Sâlikân* ile *Etvâr-ı Hâcegân* arasındaki içerik ve konu benzerliklerinden kaynaklanmaktadır. Her iki eser de Nakşî/Hâcegân yolunun adap, tavır ve esaslarını ele almaktadır. Ayrıca, bu iki çalışma, aynı dönemde yazılmış olup, aynı nüshada yer almaktadır.

Etvâr-ı Hâcegân, Farsça bir tamlamadan oluşan bir isimdir. “Etvâr” kelimesi, “tavır”ın çoğulu olup “tavırlar, davranışlar, haller ve tarzlar” anlamına gelir (İbn Manzûr, 4/507). “Hâcegân” ise Farsça’da “hoca” kelimesinin çoğulu olup, “hocalar, âlimler ve bilginler” anlamlarına gelir (Cebecioğlu, 184). Bu iki kelime bir araya geldiğinde, “Hâcegân yolunun usul, hâl, tavır ve davranışları” anlamını taşır. Eserin ismi, içeriğiyle uyumlu bir şekilde bu anlamı yansıtmaktadır. Eserin tek el yazması nüshasının başında, “Risale-i Etvâr-ı Hâcegân li-Şeyhî Süleyman” şeklinde bir başlık yer alırken, metnin içinde ise eserin adı açıkça belirtilmemiştir. Ancak müellif, eserin içeriğinde Hâcegân yolunun tavırlarından bahsettiğini vurgulamıştır (vr. 66a-66b.).

Süleyman Şeyhî, *Etvâr-ı Hâcegân* adlı eserinde, bu çalışmayı niyeti hâlis ve samimi bir şekilde Nakşibendî tarikatına duyduğu sevgi ve bağlılık nedeniyle kaleme aldığını belirtmiştir. Eserin amacı, yalnızca Nakşibendî tarikatının adap, tavır, erkan ve kavramlarını kısa ve öz bir şekilde bir araya getirmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu yola girmek isteyen ve tarikatı seven talipler için bir kolaylık sağlamayı ve eseri vesilesiyle kendisi için hayır duaları almayı ümit ettiğini dile getirmiştir (vr. 66b.).

Eser, Nakşibendîliğin adap ve ahvâlini açıklayan konuları, bu yolun ve tasavvufun bazı ıstılah ve temel meselelerini içermektedir. Bu konular şunlardır: Kelimât-ı Kudsiyye, Zikir, Nakşibendîlik ve Hâcegân yolu, Hatme, Nezr-i Nakşibendî, Seher vakti, Kur’ân’da yer alan ve yer almayan diğer duâlar, Meşâyih’in tesiri, Tarikatın faydası ve Rüya tabirleri.

4. Süleyman Şeyhî'ye Göre Nezr-i Nakşibendî (vr. 75b-76a)

Süleyman Şeyhî, harflerde yer alan bazı manevî anlamların yer aldığı kabulünden hareketle, şeyhi olduğu tarikatında bir uygulama olarak öne sürdüğü nezr kavramını açıklamıştır. Bu durum, ilm-i hurûfun bir örenğini teşkil etmektedir. Bilindiği kadarıyla İslam dünyasında harfler ve bunlara yüklenen rakamsal değerler üzerinden Kur’ân âyetleri ve hadislerin yorumlanmasına yönelik çabaların tarihi, hicrî ikinci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak bu dönemde henüz disiplinli ve sistematik bir işârî yorum hareketi mevcut değildir. Özellikle Hz. Peygamber’e atfedilen “*Her harfin bir zâhiri ve bir de bâtını vardır*” (Ebû Ya’lâ, 9/278, No. 5403) şeklindeki sözün bu eğilime ivme kazandırdığı ileri sürülmüştür. (Ateş, 320)

Belirtildiğine göre Mâruf Kerhî'nin (öl. 200/816), ilm-i hurûfu İmam Ali Rıza'dan öğrendiği rivayet ettiği ileri sürülmüştür. Hicrî üçüncü yüzyılda yaşayan sûfilerden Sehl et-Tüsterî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc ve Şibli gibi isimlerin, ilm-i hurûfun İslam dünyasında yayılmasında ve yerleşmesinde büyük etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, başka görüşlere göre mutasavvıfların bu alandaki temel kaynaklarının Şîlik olduğu yönünde güçlü bir kanaat bulunmaktadır. (Bozhüyük, 399)

Yukarıda belirtildiği gibi Süleyman Şehî, kelimelere/harflere bâtinî anlamlar yüklemiştir. Eserleri hakkında bilgilerin verildiği yerde geçtiği üzere *Şerh-i Nûnân* adlı risâlesi bunun en güzel ve bariz örneğidir. Bu risâlede, Nûn harfiyle ilgili şiirlerin tasavvufî yorumlarını yapmakta ve bu harfin sembolik anlamlarını, tasavvufî inceliklerini ve buna yönelik birtakım görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu durumun bir diğer örneği ise -Mevlevî nezrine benzer şekilde- *Etvâr-ı Hâcegân*'da işlediği nezir kavramı ışığında bazı kelimelere/harflere tasavvufî anlamlar yüklemesidir. Bu çerçevede harf ve sayı sembolizmi yapmaya çalışmıştır. Bu açıklamalardan sonra Süleyman Şeyhî'nin bu görüşünü ve ona göre Nakşî yolunun nezr uygulamasını aktarmaya çalışacağız.

Süleyman Şeyhî'ye göre, bazı Nakşibendî risalelerinde, **اَلْعَبْدُ يُدَبِّرُ وَاللّٰهُ يَقْدَرُ** (Kul tedbir alır, Allah da takdir eder) ifadesinin harf sayısı kadar Nakşî tarikatının nezr sayısının on sekiz olarak belirtilmiş olmasına rağmen, bunun “on iki” olarak belirlenmesinin daha uygun olduğunu savunmuştur. Nitekim, **تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ** ifadesinde görüldüğü üzere, on iki rakamı nezr için daha anlamlıdır. “On iki yol,” “on iki imam,” “on iki burç,” “on iki şühûd,” gece ve gündüzün “on ikişer saat olması” ve insan vücudundaki “on iki nefes yeri”nin “on iki kapı” şeklinde ifade edilmesi, bunun kanıtıdır. Ayrıca, **لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ** kelime-i tevhit de on iki harften oluşmaktadır. Aynı şekilde, **اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ** ifadesi de on iki harften meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra, Hâcegân yolunun bazı büyüklerinin telkin ettiği kelime-i tevhit ve (Şeyhî'nin tercih ettiği) tarikat virdinde yer alan **لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ** kelimesi de on iki harften oluşmaktadır.

Şeyhî'nin işaret ettiği üzere, Fahreddin Ali Safî'nin (öl. 939/1532) Nakşibendî şeyhlerinin biyografilerini incelediği *Reşahât Aynü'l-Hayât* adlı Farsça eserinde, Mevlânâ Abdulgafûr'un (öl. 912/1506), Mevlânâ Câmi'den (ö. 898/1492) zikir telkini aldığı sırada, ona **لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللّٰهِ** telkinini râbitayla birlikte verdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Şeyhî'ye göre Nakşibendî tarikatının nezrinin “on iki” olarak belirlenmesi daha uygundur. Ancak, nezretmek şeyhler ve dervişler için uygun görülmemektedir. Bununla birlikte, dervişin bazı sıkıntılarının giderilmesi veya hedeflediği maksatların gerçekleşmesi için adakta bulunmasında bir sakınca yoktur. Esasında, nezretmek daha çok avam, fakirler ve dervişler için verilen bir uygulamadır.

Şeyhî, nezrin farklı şekillerde gerçekleştirilebileceğini ve bu çeşitliliğin belirli faydalar sağladığını ifade etmiştir. Bunu şu şekilde açıklamıştır: “Her defineye gizli bir güç (tılsım) yerleştirilmiştir. Bu defineye ulaşmak isteyen kişi, önce o tılsımı bulmaya çalışır. Bu çaba neticesinde, defineyi bulup çıkartır. Benzer şekilde, bir talebi olan kişi de hedeflerine ulaşmak için, defineyi bulma örneğindeki gibi, erenleri dikkate alarak belirli yerlere adakta bulunur. Böylece saklı olan bazı maksatların ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla adağını yerine getirir” (vr. 75b-76a.).

Şeyhî'ye göre, tarikat postunda oturan şeyh efendi, nezrin şekli konusunda serbesttir. Adadığı kurbanı, akrabalarına, yakınlarına ve komşularına belirli bir miktar dağıtmak, iyilik, ihsan ve cömertlik anlamına gelir ve bu davranış, ehl-i tarikat tarafından makbul kabul edilir. Ancak şeyh ve komşuları ihtiyaç sahibi olmadıklarında, onlara bu adağı dağıtmak gerekmez. Bu

durumda, kurbanı kesip kesmeme konusunda şeyhe özgürlük tanınır; bu şekilde bir tercih yapmasının herhangi bir sakıncası bulunmamaktadır.

Şeyhî, adağın hangi usulle ve kimin adına yapılabileceği konusunda bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, adak, vefat eden birinin adına yapıldığında, o kişinin ihtiyacı olmadığı için herhangi bir fayda sağlamaz. Aksine, adağın faydası, adak sahibine ve hayatta olan fakir akraba ve komşularına dokunur; adak bu amaçla yapılır. Adak sahipleri, hangi faydanın gerçekleşmesini istiyorlarsa, o niyetle adaklarını yerine getirirler. Eğer adak, şeyhleri adına yapılacaksa ve şeyh efendi hayattaysa, onun için bir kurban kesilebilir. Şeyh, dilerse bu kurbanı satın geçimini sağlamak için harcayabilir. Nezir sahibi, “Bunu kurban için verdim” derse, bu, cehaletten kaynaklanan bir ifadedir. Çünkü tekkenin ihtiyaç sahipleri fazla olduğunda, şeyh lütuf ve cömertlikle onlara dağıtım yapar. Tekkenin açılışı da bu şekilde gerçekleştirilir. Eğer şeyh, tekkenin geçimi için ihtiyaç sahibi ise, adağı tekkenin maişetine harcar. Ancak şeyh muhtaç değilse, bu durumda adağı fakirlere dağıtmak daha uygun olur.

Şeyhî, Nezr-i Nakşibendî konusunda yukarıda zikredilen görüşlerini şu şekilde sonlandırmıştır: “Gerçekten de Hakk dostları, Allah Teâlâ’dan başkasına muhtaç değillerdir. Ancak onlar, kendilerine kimden ve nereden gelirse gelsin verilen her şeyi, Hak’tan bir lütuf olarak kabul ederler. Bu şekilde düşünmek gereklidir. Zira Cenâb-ı Allah, her şeyin en iyi bilendir ve ikramı ile ihsanı da sonsuzdur.” (vr. 75b-76a; Turan, 235).

SONUÇ

On sekizinci yüzyılda Bulgaristan’ın Köstendil şehrinde yaşamış olan Süleyman Şeyhî, Osmanlı dönemi mütefekkeri, sûfisi, âlimi ve ârifidir. Nakşibendî tarikatının önemli bir şeyhi olan Şeyhî, müridleri, silsilesi ve halifeleriyle tanınan, verimli bir âlim ve mürşittir. Kaleme aldığı eserlerinde, özellikle tasavvufî meseleler öne çıkmakla birlikte, aynı zamanda adap, şiir, hadis gibi çeşitli konulara da değinmiştir.

Süleyman Şeyhî, eserlerinde Kur’an ve sünnete bağlılığını vurgulamış, İslâm’ı daha öznlü bir şekilde yaşayabilmek için tasavvufun gerekliliğine dikkat çekmiş ve mürşid-i kâmilin yolundan gidilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Tasavvufî meseleler üzerine yaptığı açıklamalarda teorik bilgilerin ötesine geçerek, pratikte nasıl uygulanabileceklerine dair de bilgiler sunmuştur. “Nezr-i Nakşibendî” uygulamasının ele alındığı Etvâr-ı Hâcegân eseri de buna örnek teşkil etmektedir.

Etvâr-ı Hâcegân eseri, içerik olarak tasavvuf ve tarikat edepi, Nakşî/Hâcegân yolu, zikir ve çeşitleri, bey’at, dua, rüya gibi tasavvufî konuları kapsamaktadır. Eserin yazılma amacı, özellikle tarikatın adap ve erkanına dair kavramları daha anlaşılır bir şekilde sunmak olmuştur. Ayrıca, bu eser, seyrüsülûk yolculuğuna çıkacak yeni müridler için bir tür rehber niteliği taşır. Süleyman Şeyhî, Etvâr-ı Hâcegân eserinde Nakşî tarikatına dair yalnızca genel öğretileri değil, aynı zamanda bir şeyh olarak kendi tercih ettiği bazı esasları da açıklamıştır. Bunlardan biri de tasavvufî açıklamalar ve sayısal semboller aracılığıyla izah ettiği “Nezr-i Nakşibendî” uygulamasıdır. Şeyhî’ye göre bu uygulama şu şekilde özetlenebilir:

1. “الْعَبْدُ يَذِيرُ وَاللَّهُ يُدْرُ” lafzındaki harflerin sayısına dayanarak nezrin sayısının 18 olduğu söylenmişse de “تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ” cümlesindeki harf sayısına göre Nakşî yolunun nezrinin 12 olması daha uygun görülmüştür.

2. On iki rakamı; on iki tarik, imam, burç, şühûd, gece ve gündüzün on iki saat olması gibi öğretilerle desteklenir. Ayrıca insan bedenindeki on iki nefes yerinin “on iki kapı” olarak ifade

edilmesi de bu sayıya işaret eder.

3. “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ” kelimelerinin on iki harften oluşması, Nezir-i Nakşibendî’nin sayısının on iki olduğunu pekiştiren bir başka örnektir. Ancak Şeyhî, bu sembolik sayının anlamına dair ayrıntılı bir açıklama yapmamıştır.

4. Nezretmek, şeyhlere uygun görülmez. Ancak derviş, kendi niyet ve amaçları doğrultusunda bazı sıkıntıların giderilmesi ve isteklerinin gerçekleşmesi için adak verebilir.

5. Yapılacak nezrin çeşidi, şeyhin tercihine bağlıdır. Kurban olarak yapılan adakların muhtaç olan komşulara dağıtılması, mürüvvettendir ve Hak ehlinin makbul gördüğü bir davranıştır.

6. Adak, vefat eden bir kişi için değil, adayı yapan kişinin hayatta olan fakir akraba ve komşularına fayda sağlar.

7. Nezir kurban edilip tekkeye takdim edilirse, şeyh bu kurbanı fakirlere ve dervişlere dağıtabilir ya da gerçekten muhtaçsa geçimine harcayabilir.

Sonuç olarak, Süleyman Şeyhî, Nakşibendî tarikatına Mevlevîlik’te uygulanan benzer bir adak anlayışının olduğunu ve bunun dervişler tarafından belirli niyet ve amaçlar doğrultusunda yapılabileceğini savunmuştur. “Nezir-i Nakşibendî” uygulaması, daha önce ele alınmamış olmakla birlikte, Şeyhî tarafından müstakil bir konu olarak işlenmiştir. Dolayısıyla konuyla ilgili yapılacak yeni inceleme ve araştırmalar, Nakşî yolunun özgün adak anlayışını ortaya koymaya katkı sağlayacaktır. Bu vesilesiyle yaptığımız sunduğumuz bu çalışma, “Nezir-i Nakşibendî” uygulamasıyla ilgili yapılacak çalışmalara ilham kaynağı olma yönüyle Nakşibendîlik’le ilgili literatüre zenginlik katacaktır.

KAYNAKÇA

- Ateş, S. (1998). *İşari Tefsir Okulu*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1951). *Hediyetü'l-ârifin esmâü müellifin ve âsârü'l-musannifin* (1-2). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bedir, E. (2010). *Köstendilli Süleyman Şeyhi'nin "Lemeat-ı Nakşbend" Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Bozhüyük, M. E. (1998). Hurûf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 397-401). TDV Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir (with A.Fikri Yavuz-İsmail Özen). (1975). *Osmanlı Müellifleri* (1-3). Meral Yayınları.
- Ceyhan, S. (2010). Süleyman Şeyhî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 108-109). TDV Yayınları.
- Çevikoğlu, T. (2007). Ney ve Nezir-i Mevlana İlişkisi. *Mostar Dergisi*, 30, 72-73.
- Döndüren, H. (2016). *Kur'an ve Sünnet Işığında Güncel Fıkhi Meseleler*. Erkam Yayınları.
- Erdoğan, M. (2019). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. Ensar Neşriyat.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İnkılap Kitabevi.
- Heyet. (1996). *Sahabeden Günümüze Allah Dostları* (Y. Atak, E. Günenç, S. Aykut, A. Birişik, ve F. Aydın, Çev.; C. 10). Şule Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. (1414). *Lisânu'l-Arab* (3. bs, 1-15). Dâru Sâdır.
- Kaya, M. (2012). *Ebedî Yol Haritası İslâm*. Erkam Yayınları.
- Kundakçı, M. (2003). *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Divânı'nın Tenkitli Metni* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öksüz, H. K. (2010). *Köstendilli Süleyman Şeyhinin Mektubât-ı Erbâin, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vilât-ı Erbaîn İsimli Eserleri (İncelem-Metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, K. (2018). *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Kitâb-ı Tâlia fî Esrâri'l-İlâhiyyeti's-Sermediyye İsimli Eseri (Metin-inceleme)* [Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Süleyman Şeyhî. *Medâr-ı Sâlikân* [İstanbul Ünv. Ktp. Ty. Bl. No: 2242/2, vr. 43a.].
- Süleyman Şeyhî. *Terkîbât-ı erbâin* [Süleymaniye Ktp. M.Murad-M. Âkif, No: 297.3].
- Süleyman Şeyhî, Köstendilli . *Bahrü'l-velâye* [Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa No: 297.792.].
- Süleyman Şeyhî. *Usûlü'l-vusûl*.
- Süleyman Şeyhî. *Zübdetü Nefehâti'l-Üns*.
- Süleyman Şeyhî. (2007). *Bahrü'l-velâye: 1001 Sûfi* (Sezai Küçük-Semih Ceyhan, Çev.). Mavi Yayıncılık.
- Turan, M. (2019). *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uludağ, S. (2016). Kurban ve Sûfi. *Hüdâyi Bülteni Dergisi*, 4, 10-11.
- Yıldırım, B. (2015). *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A. (1989). *Köstendilli Süleyman Şeyhî*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2002). Bulgaristan'dan Yetişen Müellif Mutasavvıflar. *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*, 319-337.

**The Naqshbandhi Vow According to
Süleyman Şeyhî, A Sheikh from
Bulgaria**

Research Article

Mehmet Turan

Necmettin Erbakan University,
Institute of Social Sciences,
Department of Hadith,
mehmetturan2534@hotmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16633390>**ABSTRACT**

Sufis who adhere to the principles of Sufi thought not only embraced the Qur'an and the Sunnah of the Prophet as a significant way of life but also aimed to convey this model of living to humanity through their actions and words. This endeavor manifested historically through institutional structures such as tekkes (Sufi lodges) and dervish convents, transforming individual experiences into tools for societal transformation. From the earliest periods, Sufi mystics recorded their spiritual states and accumulated knowledge in treatises and independent works, ensuring their transmission to future generations. In this context, the ethical and intellectual principles of Sufism, shaped by the Qur'an and the Sunnah, were conveyed to society. Particularly during periods of societal crises and turmoil, spiritual guides and Sufis strived to keep the awareness of the hereafter alive and guide individuals toward spiritual peace and fulfillment. During the Ottoman era, this understanding facilitated the emergence of numerous scholars, mystics, preachers, warriors, poets, writers, thinkers, intellectuals, and spiritual guides across a vast geographical expanse. These figures aimed to construct an ideal way of life by maintaining a balance between worldly and spiritual concerns. Among these notable figures was Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, who both belonged to the Mujaddidiyya branch of the Naqshbandi order and embraced the Akbarian tradition. Through his life and original works, Süleyman Şeyhî Efendi became a significant figure in the field of Sufism in Ottoman Bulgaria during the 18th and 19th centuries. Authoring more than thirty works, his writings and spiritual personality, particularly those from the latter part of his life, have become a prominent focus of academic research. In this framework, Süleyman Şeyhî Efendi's intellectual legacy and spiritual heritage not only contributed to Sufi literature but also stood out as a synthesis of diverse Sufi traditions. His approach, which combined the disciplined structure of Naqshbandi practices with the profound metaphysical insights of the Akbarian tradition, brought

a fresh perspective to the Sufi thought of his era. Süleyman Şeyhî Efendi, who lived within the vast territories of the Ottoman Empire, produced original works that continue to be influential. One of these works, Etvâr-ı Hâcegân, addresses the practice of "Nezr-i Nakşibendî" as a Sufi method. Süleyman Şeyhî Efendi regarded this practice as one of the foundational principles of the Naqshbandi order and highlighted the existence of a similar vow tradition in the Naqshbandi order akin to the concept of vows observed in the Mevlevi tradition. In Sufi literature, the expression and practice of the "Naqshbandi vow" (Nezr-i Nakşibendî) appear to have been first addressed by Süleyman Şeyhî Efendi among the Naqshbandi sheikhs and authors. This study explores Süleyman Şeyhî Efendi's life and works, provides an overview of Etvâr-ı Hâcegân, examines the meanings he attributed to letters, and analyzes the "Nezr-i Nakşibendî" practice within the framework of his views.

Keywords: Sufism, Naqshbandi Order, Süleyman Şeyhî, Vow (Nezr), Etvâr-ı Hâcegân.